

بِقَلْمَنْ آفَایْ حَسَنْ قَاضِي طَبَاصَائِي

معلم دانشکده ادبیات تبریز

ملا مهر علی تبریزی

در تاریخ ادبیات ایران بشعرائی که هم شاعر وهم ملا باشند تصادف میشود قاضی ارجانی (۱) و ابوحنیفه اسکافی (۲) از مشاهیر آنان هستند در بعضی از آنان جنبه شاعری بر جنبه ملائی غلبه دارد و در بعضی بالعکس ملا مهر علی تبریزی از همین رقم شعراء و ادبائی متاخر ایران است اگر چه جنبه ملائی وی غالب بود ولی زندگانی آزادانه و باصطلاح وارسته داشت.

ملا مهر علی در اوائل سلطنت قاجاریه در تبریز زندگانی مینمود و در آن وقتها تبریز شروع کرده بود که از فراموشی و اهمالی که در زمان صفویه تقریباً سیصد سال با آن مبتلی بود بیرون بیاید عباس میرزا نایب‌السلطنه و لیعهد فتحعلی شاه با تخداد آنجا بمقر حکومت خود و ایجاد مؤسسات جدیده تبریز را بحالات یک مرکز سیاسی و اداری درآورده بود که از بعضی جهات از طهران هم جلوتر بود گشوده شدن راههای بازرگانی تبریز با استانبول و قفقاز ارتباط تجاری و اقتصادی پیدا کرده و یک بندر مهم تجارت صادرات و واردات شده بود که از این حیث هم درجه اول از اهمیت را در ایران حائز بود.

(۱) ابوبکر احمد بن محمد بن حسین ارجانی ملقب بناصح‌الدین قاضی که هم فقهی و هم شاعر بود دیوان وی بسیار مشهور و در مصر بقیع رسیده است (۴۶۰ - ۵۴۴)

(۲) ابوحنیفه اسکافی غزنوی از شعراء و فقهاء معاصر بیهقی است که در تاریخ بیهقی چهار قصیده از وی نقل شده است وی منصب اشراف ترمذ را هم داشته است

مرکزیت سیاسی و اداری و اقتصادی قهراء مستلزم ترقیات علوم و فنون فیلوجمله می باشد ملا مهر علی هم در همان محیط و در همان زمانها اشتئار پیدا کرده بود شرح حال او نا اندازه ای اوضاع اجتماعی و فرهنگی آن زمان تبریز را روشن می کند

در مجمع الفصحاء چند سطری در شرح حال ملانوشه شده که مفید فائدہ ای نیست در کتاب زنبیل تالیف حاجی فرهاد میرزا معتمد الدوله اطلاعات کامنتری از آن مرحوم بدست میرآید علاوه بر آن خاطرات زیاد از ملا در تبریز باقی مانده است و این خود دینی شهرت زیادی که وی در عصر خود بر آن دارا بود هست در صورتیکه ذکر بسیاری از علماء و دبا و شعرای تبریز که چندین سال متأخر تر از وی میزیسته اند بکلی از خاطرهای فراموش گردیده است از مجموع مندرجات مجمع الفصحاء وزنبیل و خاطراتی که هنوز در تبریز از وی باقی مانده است این شرح حال از مرحوم ملا ترجمه نسبه کاملی میتواند تلقی بشود

ملا مهر علی در ولایت خوی متولد شده ولی تبریز آمده و در آن شهر مقیم گشته و شهرت پیدا کرده است و در خوی هبیچ خاطره ای از وی باقی نمانده و بدان لحظه ما در عنوان مقاله ویرا تبریزی (۱) معرفی کردیم سال ولادت وی بدست نیامد ولی از (۲) مقایسه سال وفات وی که بنا به تصریح معتمد آن دوله در سنه ۱۲۶۴ هجری اتفاق افتاده و در آن هنگام هشتاد سال داشته سان توولدش ۱۱۸۲ هجری میشود

ملا مهر علی که در اشعار فارسی و ترکی خود فدوی تخلص میکرده در تبریز زندگانی فقیرانه ای داشته است و از حیث لباس و خوارک مراعات ظاهر و آداب روحانیت را نمیکرده است مرحوم حاجی فرهاد میرزا از وی بلفظ زنده

(۱) چیانکه در زنبیل هم از صاحب ترجمه به ادب ترک تبریزی تعبیر شده است

(۲) وقد تاهر الشهابین زنبیل ص ۷۰

پوش تعبیر مینماید و از عادت‌وی در حضور در همانها و بردن غذا و ذبحه کردن آن حکایاتی نقل می‌کند طبعاً مردمی تنده و تیز زبان بوده و این گیفت با ملاحظه جنبه شاعری وی باعث شده بود که معاصرینش از وی تقیه نمایند

شعری که بعنوان شوخی و یا تعریض در حق شیخ‌الاسلام گفته بود (۱) و بر امورد سخنط شیخ‌الاسلام قرارداد از درجه معلومات و سوابد مرحوم ملا اطلاعات صحیحی در دست نیست فقط از مطالعه اشعار عربی و فارسی و ترکی وی معلوم می‌شود که ملا اقلاً با صعلایحات علم حکمت آشنائی داشته و نیز از وی حکایت می‌کند که در مسجد جامع تبریز حاضر می‌شده و طلاب اشکالات خودرا از مطول تفنازانی پیش وی حل می‌کردهند. —

بیشتر ایام عمر خودرا با عسرت و در حال تجرد بسر برده و در اشعار عربی که ازوی فعلا در دسترس است غالباً حکایت از تجرد و استنکاف مردم از وصلت باوی (۲) مقام مهمی را احراز می‌کند در اوآخر عمر موفق به تأهل و تأسیس خانواده می‌شود و اولادی از وی بجا می‌ماند

کارهای غیرعادی و مخالف شان اهل علم که از وی سر میزد بعقیده بعضی‌ها

(۱) مراد میرزا ابوالقاسم شیخ‌الاسلام فرزند مرحوم میرزا علی اصغر شیخ‌الاسلام است که هردو از منتقدین علمای عصر خود بودند و تاریخ حیات آن دورا مرحوم نادر میرزا در تاریخ تبریز درج کرده برای مزید اطلاع بهمن مأخذ رجوع گردد

(۲) این رباعی فارسی هم باز بهمن مطلب اشاره است:

آن کبت که خاطر مرا شاد کند و بت گردند از بند غم آزاد کند
با خرج عروسم بگردند گیرد با آنکه مرا بخوبی داماد کند

اینطور توضیح میشود که وی منسوب بفرقه ملامتیه (۱) بوده است که باز نکاب بکارهای غیر متعارف بلکه غیر جائز خود را عدها مورد ملامت قرار میدادند از آنطرف بعضیها هم در حق وی بکرامت و کشف قاتل هستند چنانکه یکدفعه در غیر موسوم خود اخبار از آمدن برف نموده و خبر بوقوع هم پیوشه بوده است

ملا مهر علی اگر چه شاعر در باری نبوده و با دستگاه ولیعهد ارتباطی نداشت و شاعر جماعت و طبقه متوسط بود (۴) معدله ک در حق میرزا عیسی قائم مقام و برسش میرزا ابوالقاسم مدائحی ساخته و در زنیل پل مراسله بعربي از وی دیده میشود که آنرا بانضمام قصیده مدحیه بحضور میرزا ابوالقاسم مذکور فرستاده واز او تقاضای برات وظیفه کرده است (۳)

لامامیر علی با مرحوم میرزا الحمد مجتهد (۴) همسایه بوده و با فرستادن قطعه‌ای که مطلع آن ذکر میشود (یاعلماً سعی بالاحمد) مرانب ارادت خود را بمرحوم

(۱) ملامتیه که فرقه ایست از فرقه‌های صوفیه مؤسس آن ابو صالح حیدون بن احمد بن عماره قصار نیشابوری است که در ۲۶۱ در گذشته وی اول دسی است که طریقه ملامت را پیش گرفت وابن طریقه در نیشابور بتوسط وی منتشر شد وی ترجیح میداد که ظاهر وی ظاهر گناهکاران باشد تا نظمیم سردم او را از خدای دور نگاه ندارد (الحضرارة الاسلامیه فی القرن الرابع ج ۲ ص ۱۷ بنقل از کشف المحبوب هجویری) آفای دهخدا بدلون ذکر سند نامیس طریقه ملامتیه را با بو اسحق ابراهیم بن یوسف بن محمد زجاجی نیشابوری که در اواسط قرن سوم میزیسته نسبت داده است (لغت نامه ج ۱ ص ۲۶۸)

مثله محتاج تحقیق پیشتری است ودر هیچ یک از دو مأخذ عمل استعمال کلمه ملامتیه با حفظ تاء عوض ملامیه با حلف ناکه صحیح کلمه است ذکر نشده است

Bourgeoisie (۱)

(۳) ص ۲۵-۲۶

(۴) مرحوم میرزا احمد مجتهد معروف تبریز جد اعلای خانواده مجتهدی است که ترجمه حال وی در کتاب شهاداعفضلیه و تاریخ تبریز آمده و در ۱۲۶۲ وفات کرده است

مجتبه تقدیم و همسایگی خود را یادآوری مینماید و آخر قطعه را با این شعر تمام کرده است

خن بید الجار فان الجوار   اول ما یسئل فی المرقد

گویند مر حوم میرزا احمد مجتبه تا آخر حیات خود از مراعات ملا غفلت نمیکرد و هر شب از آشپزخانه مخصوص خود بخانه ملا شام میفرستاد و یکدفعه هم اتفاق افتاده بود که در رغائب یعنی شب جمعه اول ماه ربیع که در تبریز معمول است حلوي پخته به همسایگان و فقراء قسمت میکنند کسی برای وی در آن رغائب حلوي نفرستاده بود ملا او قاتش تلخ شده این دو شعر را بخوان شکایت خدمت مر حوم میرزا احمد مجتبه فرستاده است :

در رغائب اینقدر حلوي که ملا خور شده کس کرم ننموداز آن حلوي ملا خور مرا
بر فقيه شهر لازم شد که تعزيرش کند هر که گويد بعد از اين ملای حلوا خور مرا
در تبریز ملای حلوا خور غالبا بعمله موتی گفته ميشود

باری مر حوم ملامهر علی در سال ۱۲۶۲ در تبریز در گذشته و از وی فرزندی بنام میرزا
فضلعلی باقی ماند که تاسی سال قبل در قید حیات بود و خانواده وی بنام فضلی فعل
در تبریز ساکن هستند . —

ملامهر علی بسه زبان فارسی و عربی و ترکی شعر میگفته حاجی فرهاد میرزا
اظهار داشته است که فن حسابی وی ترکی بود بعد از آن عربی و بعد فارسی و
واقعا اشعار فارسی و عربی ملا چندان لطفی ندارد و معنای بکر و لطیف در آنها
کمتر یافت میشود و اشعار عربی وی گذشته از رکا کت و عجمت واضح از اغلاط
نحوی و عروضی و عیوب قافیه نیز، بر کنار نیست مخصوصا برخلاف قواعد علم قافیه
عربی غالبا کلمه آخر مصراع اول را وقف میکند و این ترتیب اگرچه در فارسی
معمول است اما در اشعار عرب دیده نشده است وهم چنین در اشعار یک بیت
کلمات را وقف میکند که در شعر عربی معمول نیست و از این رو اشعار عربی

مرحوم ملا در حقیقت عبارت از اشعار فارسی است که از الفاظ عربی ترکیب یافته باشد این دو بیت نمونه‌ای از آنهاست

اگدیک یاقا نم مقام لولان نظم المعلکة کما و کیفاما استوی طولا و عرضان حنی
یا حبذا لیث الاجم عباس شاه المحتشم طودله صدق القدم عند الکروب والعنار(۱)
اما اشعار ترکی وی حقیقت شعر است و در بعضی از آنها لطیفترین معانی شعری
را با دقیقترین حقائق فلسفی آمیخته و قطعاتی ساخته است که از عالیترین نمونه‌های
شعری و ادبی مشرق زمین محسوب می‌گردد اما جای تاسف است که ملا در
ضمن اشعار خود از استعمال الفاظ و عبارات غیر اخلاقی خودداری نمی‌گردد و
شاید این روش ادبی وی یکی از مظاهر آن اصول کلی بود که در زندگانی
اتخاذ نموده بود که عدا خود را محل ملامت قرار میداد

اگر چه حاجی فرهاد میرزا او را خرقه پوش و هدایت ویرا از قراء می‌خواند
و این دو تعبیر در اصطلاح در حق اشخاصی که دارای مسلک درویشی و عرفانی باشند
بکار برده می‌شود و بملامتی بودن اوهم سابق اشاره گردید ولی از اشعار وی می‌لش
بمسنکهای عرفانی و تصوفی معلوم نمی‌شود واذ سیر و سلوک و وحدت وجود و پیر
ظریقت در اشعار مرحوم ملا خبری نیست بلکه از روی هر فته اشعار ملا چنین
بر می‌آید که وی بمسنک فلسفی بدینان با وضع اجنه مائل بوده است و بعضی
از اشعار وی اشعار ابوالعلاء معری را بخاطر می‌آورد مشهور ترین اشعار مرحوم
ملامهر علی قصیده است که در مدح حضرت امیر المؤمنین علیه السلام سروده است که تا

این اواخر اهل منبر آنرا انشاء مینمودند و مطلع قصیده اینست :

هَا عَالِيَّ بَشَرٍ كَيْفَ بَشَرٍ رَبِّهِ فِيهِ تَجْلِيٌّ وَظَهَرٌ